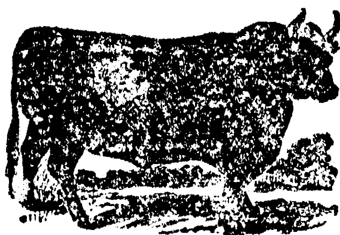
હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ.

(ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને માટે)

રચી પ્રગટ કરનાર

મથુરદાસ બેહેચરદાસ.

(સાંઢ એક સ્વાધીન પ્રાણી છે)

અમદાવાદ.

ચોકસી યુનિયન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપી.

સન ૧૮૮૯. [illegible]

કિમ્મત ૨ આના.

૪૦૧૨

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ.

પ્રકરણ ૧ લું.

સામાન્ય વર્ણન.

હદ—ઉત્તરે—હિમાલય પર્વત ને તેની પેલીમેર ટિબેટ, તથા કારકોરમ પર્વત ને હિંદુકુશ પર્વતની પેલીમેર તાતાર.

પશ્ચિમે—સુલેમાન પર્વતની પેલીમેર અફગાનિસ્તાન અને હાલા પર્વતની પેલીમેર બલૂચિસ્તાન તથા નૈરૂત્યમાં અરબી સમુદ્ર.

દક્ષિણે—હિંદી મહાસાગર અને અગ્નિકોણમાં હિંદી મહાસાગર ને બંગાળી સમુદ્ર.

પૂર્વે—બંગાળી ઉપસાગર, આરાકાનના ડુંગર ને બ્રહ્મદેશછે.

વિસ્તાર—કાશ્મીરથી કન્યાકુમારિ સુધી ૧૯૦૦ મૈલ લંબાઈ, સિંધથી આસામ સુધી ૧૮૦૦ મૈલ પહોળાઈ છે, ને ૧૫૮૨૧૨૦ ચોરસ મૈલ ક્ષેત્રફળ છે.

વસ્તી—૨૫૫૦૦૦૦૦૦ (સાડીપચીશ કરોડ) માણુસની છે.

સ્વભાવિક ભાગ—૧ હિંદુસ્તાન. ૨ દક્ષિણ. એ એની વચ્ચે વિંધ્યાચળ પર્વત આવેલો છે.

હિંદુસ્તાનના છ સ્વભાવિક ભાગ.

૧ **હિમાલયની તળેટીનો ઢળતો પ્રદેશ**—એ હિમાલ-

અને શિવાલિકની વચ્ચે છે. તેમાં કાસ્મીર, નેપાળ, ભૂતાન, સિક્મિ વગેરે દેશી રાજ્યો છે.

૨ **સિંધુનો પ્રદેશ**—તેમાં પંજાબ, તથા સિંધ દેશ છે. અને સિંધુનદી તથા તેને મળનારી પાંચ મોટી નદીઓ છે.

૩ **રેતીનું રણ**—એમાં જેસલમીર, મારવાડ, વિગેરે અરવલ્લીની પશ્ચિમનાં રજપૂત સંસ્થાનો છે.

૪ **મધ્ય હિંદુસ્થાન અને રજપૂતસ્થાનનો ઊંચો પ્રદેશ**—એમાં માળવા, બુંદેલખંડ, ઉદેપૂર, અજમેર, જેપૂર, ભરતપૂર, ભોપાળ, રેવા, ઇંદૂર, ગ્વાલિયર, વગેરે દેશી રાજ્યો આવેલાં છે.

૫ **ગંગાનો પ્રદેશ**—એમાં વાવ્યપ્રાંત, અયોધ્યા, ને બંગાળા છે.

૬ **બ્રહ્મપુત્રાનો પ્રદેશ**—એમાં આસામનો મુલક આવેલોછે.

દક્ષિણના ચાર સ્વભાવિક ભાગ.

૧ **નર્મદાનો પ્રદેશ**—એ વિંધ્યાચળ અને સાતપૂડાની વચ્ચેછે.

૨ **શુદ્ધ દક્ષિણ**—એ સાતપૂડાની દક્ષિણે, અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમઘાટ ને નીલગિરિની વચ્ચે છે.

૩ **પશ્ચિમકાંઠાનો નીચાણનો પ્રદેશ**—એ સંહ્યાદ્રિ પર્વતની પશ્ચિમનો ભાગ છે. તેમાં મલબાર ને કોકણપટી છે.

૪ **પૂર્વકાંઠાનો નીચાણનો પ્રદેશ**—એ પૂર્વઘાટ અને સમુદ્રની વચ્ચે છે. તેમાં ઉત્તરસરકાર, અને કોરો મંડળ કાંઠાનો પ્રદેશ છે.

દ્વીપો—સિંહલદ્વીપ, (લંકા) લક્ષદ્વીપ, માલદ્વીપ, આંદામાન (કાળા પાણીએ મોકલવાની જગા છે.) નિકોબાર, રામેશ્વર, મુંબાઈ, સાષ્ટી, દીવ વિગેરે.

પર્વતો—હિમાલય, શિવાલિક, વિંધ્યાચળ, સાતપૂડા, સં-હ્યાદ્રિ (પશ્ચિમઘાટ) નીલગિરિ, પાલની, પૂર્વઘાટ, ખાસ્યા, કારાકોરમ, હિંદુકુશ, સુલેમાન, હાલા, અરવલ્લી ને આબુ વગેરે.

હિમાલયનાં શિખરો—એવરેસ્ટ (ગૌરીશંકર) ધવલગિરિ, કોચીનગંગા, ચમલારી, જન્મોત્રી, ગંગોત્રી.

નદીઓ.

અરબીસમુદ્રને મળનારી—સિંધુ ને બાદર.

કચ્છના રણમાં જનારી—લૂણી, બનાસ, સરસ્વતી વિગેરે.

ખંભાતના અખાતને મળનારી—સાબરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી વગેરે.

બંગાળી ઉપસાગરને મળનારી—કાવેરી, કૃષ્ણા, ગોદાવરી, મહાનદી, બ્રાહ્મણી, હુગલી, ગંગા, બ્રહ્મપુત્રા વિગેરે.

સિંધુને મળનારી—કાબુલ, જેલમ, ચિનાબ, રાવી, બીઆ ને સતલજ.

કૃષ્ણાને મળનારી—વારણા, ભીમા, તુંગભદ્રા, ને મુશી વિગેરે.

ગોદાવરીને મળનારી—પ્રાણહીતા, (પેનગંગા, વરધા, વેનગંગા, એકઠી થએલી.) ને મંજીરા.

ગંગાને મળનારી—રામગંગા, જમના, ગોમતી, ગોગરા, શોણ, ગંડકી ને કુશી.

જમનાને મળનારી—ચંબલ, સિંધ ને બતવા.

નદીઓ વિશે હકીકત.

સિંધુનદ—એ હિમાલયમાં આવેલા કૈલાશ પર્વતની પાસેથી નીકળી કાશ્મીર, પંજાબ ને સિંધમાં વહી અરબીસમુદ્રને

મળે છે. એને કાંઠે લાડક, અટક, કલાબાગ, દેરાઈસ્માઈલખાન, દેરાગાજીખાન, મિથનકોટ, સક્કર, હૈદરાબાદ, ઠઠ્ઠા, કરાંચી વગેરે શહેરો છે.

ગંગાનદી—એ હિમાલયના ગંગોત્રી શિખરમાંથી નીકળી, વાવ્યપ્રાંત, બહાર, ને બંગાળામાં વહી બંગાળી ઉપસાગરને મળે છે. એને કાંઠે બદ્રીનાથ, હરદ્વાર, ફતેગઢ, કનોજ, કાનપુર, અલાહાબાદ, મિરજાપુર, કાશી, ગાજીપુર, બકસર, પટણા, મોંગીર, ભાગલપુર, ને રાજમહાલ, વગેરે શહેરો આવેલાં છે.

બ્રહ્મપુત્રનદ—એ હિમાલયમાં આવેલા કૈલાશ પર્વતની પાસેથી નીકળી, ટિબેટ, આસામ, ને બંગાળામાં વહી, બંગાળી ઉપસાગરને મળે છે. એને કાંઠે, તેજપુર, ગૌહતી, ને ઢાકા છે.

જમનાનદી—એ હિમાલયના જન્મોત્રી શિખરમાંથી નીકળી વાવ્યપ્રાંતમાં વહી ગંગાને મળે છે. એને કાંઠે સ્થાનેશ્વર, દિલ્હી, મથુરાં, આગ્રા, ઇટાવા, કાલ્પી, અને અલાહાબાદ શહેરો આવેલાં છે.

ગોદાવરી—નાશિક પાસે સંહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી મહારાષ્ટ્ર, નિઝામ, ને ઉત્તર સરકારના પ્રાંતોમાં વહી બંગાળી સમુદ્રને મળે છે. એને કાંઠે, નાશિક, સિંરોચા, રાજમંદ્રી, ને યાંનાન છે.

કૃષ્ણા—મહાબળેશ્વર આગળ સંહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી મહારાષ્ટ્ર, નિઝામ, ઉત્તરસરકારના પ્રાંતમાં વહી બંગાળી સમુદ્રને મળે છે. એને કાંઠે, સાંગલી, મિરજ, કુરૂંદવાડ, જમખંડી, ને મછલીપટ્ટણ, શહેરો છે.

સતલજ—હિમાલયમાં આવેલા કૈલાસ પર્વતમાંથી નીકળી

પંજાબમાં વહી સિંધુને મળે છે. એને કાંઠે, લુધ્યાના, ફિરોજપુર, અને ભાવલપુર શહેર છે.

મહાનદી—એ બસ્તરના ડુંગરામાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંતને ઓઢીયામાં વહી બંગાળી ઉપસાગરને મળે છે એને કાંઠે, સંબલપુર, કટક, અને જગન્નાથપુરી શહેર છે.

ઘોઘ્રા—એ હિમાલયમાંથી નીકળી નેપાળ, અયોધ્યા, વાવ્યપ્રાંત ને બંગાળામાં વહી ગંગાને મળે છે. એને કાંઠે. અયોધ્યા શહેર છે.

નર્મદાનદી—એ અમરકંટકના ડુંગરમાંથી નીકળી, મધ્યપ્રાંત, ભોપાળ અને હોલકરના રાજમાં તથા ગૂજરાતમાં વહી ખંભાતના અખાતને મળે છે. એને કાંઠે જબલપુર, નરસિંગપુર, હુશંગાબાદ, નેમાડ, ચાણોદ, અને ભરૂચ છે.

તાપી—સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંત, ખાનદેશ, ને ગૂજરાતમાં વહી ખંભાતના અખાતને મળે છે, એને કાંઠે બરાનપુર, ભુશાવળ, ને સુરત છે.

કાવેરી—કુર્ગ પ્રાંતમાં સંહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી મહિસુર ને કર્ણાટક પ્રાંતમાં વહી બંગાળી સમુદ્રને મળે છે. એને કાંઠે મહિસુર શ્રીરંગપટ્ટણ, ત્રિચિનોપલિ, ને તંજાવર છે.

મહી—માળવાના પહાડમાંથી નીકળી ગૂજરાતમાં વહી ખંભાતના અખાતને મળે છે. એને કાંઠે લુણાવાડા ને ખંભાત છે.

સાબરમતી—મેવાડના ડુંગરમાંથી નીકળી ગૂજરાતમાં વહી ખંભાતના અખાતને મળેછે. એને કાંઠે અમદાવાદ ને સાદ્રાછે.

હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળનારી નદીઓ—સાંપુ (બ્રહ્મપુત્રા,) સતલજ, ગંગા, જમના, સિંધુ, જેલમ, ચિનાબ,

રાવી, બીઆસ, ઘોઘ્રા, રાપ્તી, ગંડકી, કુશી. વિગેરે.

મધ્યપ્રાંતના ડુંગરમાંથી—મહાનદી, બ્રાહ્મણી, શોણ, નર્મદા, તાપી, પેનગંગા, વૈનગંગા, વર્ધા. વિગેરે.

સહ્યાદ્રિમાંથી—ગોદાવરી, કૃષ્ણા, ભીમા, તુંગભદ્રા, કાવેરી વિગેરે.

દ્વીપકલ્પ—હિંદુસ્તાન એજ મોટો દ્વીપકલ્પ છે. ને કાઠિયાવાડનો.

અખાત ને ઉપસાગર—કચ્છનો, ખંભાતનો, મનારનો, ને બાલાસોરનો અખાત, તથા બંગાળી ઉપસાગર.

ભૂશિરો—રાસમુરારી, જગત પોઈંટ, દીવ, કેપરામાસ, કન્યાકુમારિ, પાલમૈરા. ઈત્યાદિ.

સમુદ્રધુનિ—પાકની ભરતખંડ ને સિંહલદ્વીપની વચ્ચે છે.

સરોવર—સાંબર, પુલીકાટ, કોલર, ચિલકા, રાવણહ્દ, ને માન સરોવર.

હવા ખાવાની જગાઓ—સિમલા, મરી (પંજાબમાં) દારજીલીંગ (સિકિમની દક્ષિણે.) આબુ (અરવલ્લીની દક્ષિણે.) માથેરાન, (મુંબાઈ પાસે) મહાબલેશ્વર (સતારા પાસે) ઊતકમંડ (નીલગિરિમાં) દીંદીગલ.

દેશમાં આવવા જવાના માર્ગ.

ખૈબરઘાટ, બોલનઘાટ, ને હિમાલયમાં આવેલા કેટલાક પહાડી રસ્તાઓ.

બંદરો.

પશ્ચિમકાંઠાનાં—કરાંચી, માંડવી, પોરબંદર, દીવ, ભાવનગર, ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, દમણ, વલસાડ, મુંબાઈ, રત્નાગિરિ, વિજયદુર્ગ, ગોવા, કારવાડ, હોનાવર, મેંગલૂર, કાનાનુર, તેલી-

ચરી, માહી, કાલીકટ, કોચીન, ને ત્રિવેંદ્રમ.

પુર્વકાંઠાનાં—ચિતાગાંગ, ધાકા, મતલાહ, કલકતા, કટક, જગન્નાથપુરી, ગંજામ, વિશાગાપટ્ટણ, રાજમહેંદ્રી, કોકણદ, મછલીપટ્ટણ, નેલૂર, મદ્રાસ, પાંડીચરી, કારીકલ, નાગપટ્ટણ, ને તુતીકોરીન.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં.

હિંદુનાં—બદ્રિનાથ, હરદ્વાર, ગોકુળ, મથુરાં, શ્રીનાથજી, (નાથદ્વાર) પ્રયાગ, કાશી, ગયા, જગન્નાથપુરી, રામેશ્વર, પંઢરપુર, નાશિક, દ્વારકાં, સોમનાથ, ડાકોર, અંબાજી, ને બહુચરાજી.

જૈનનાં—પાલીતાણા, ગીરનાર, ને આબુ, ઉપર.

શિખ લોકનું—અમૃતસર.

પારસીનું—ઊદવાડા.

મુસલમાનનું—ખાજાપીર (અજમેર પાસે.)

છાવણીઓ—મુંબાઈ, પુના, અમદાવાદ, વડોદ્રા, મદ્રાસ, સિકંદરાબાદ (હેદરાબાદપાસે), કામ્પટી (નાગપુર પાસે), મહુ (ઇંદોરની દક્ષિણે), નીમચ, નશીરાબાદ, મોરાર (ગ્વાલિયરપાસે), પ્રયાગ, મીરત, લાહોર, કલકતા, બરાખપુર, વિગેરે.

મુખ્ય દેશી રાજ્યો.

અંગ્રેજ સરકારની હકુમત નીચેનાં.

મરેઠી રાજ્ય—વડોદ્રામાં ગાયકવાડનું. ગ્વાલિયરમાં સિંધિઆનું, ઇંદોરમાં હોલકરનું, એ સિવાય, ત્રાવણકોર, કોલાપુર, સાવંતવાડી, ને કોચીન, ઈ. **મુસલમાની રાજ્ય**—નિજામ હેદરાબાદ, ભોપાળ, ટોંક, ખેરપુર, ભાવલપુર, ને ખંભાત, વિગેરે.

રજપૂત રાજ્યો—ઊદેપુર, જોધપુર, વગેરે પંદર રજપૂત સંસ્થાનો, કાશ્મીર, ને મૈસુર, વગેરે.

શીખ લોકનાં રાજ્ય—પંત્યાલા, ઝીંદ, નભા, કપરથલા, ફરીદકોટ, ઈ.

સ્વતંત્ર દેશી રાજ્યો—નેપાળ, ભૂતાન, મણિપુર. ઈ.

પરદેશી સ્વતંત્ર રાજ્યો—પોર્ટુગીઝ, અને ફ્રેન્ચનાં સંસ્થાન.

રાજકીય ભાગ.

ભાગ.	અંગ્રેજી અધિકારી.	શહેર.
૧ મુંબાઈ ઈલાકો.	ગવર્નર.	મુંબાઈ, અમદાવાદ, પુના, વડોદ્રા, સુરત, હૈદરાબાદ, ભૂજ, ઇ.
૨ મદ્રાસ ઈલાકો.	ગવર્નર.	મદ્રાસ, મછલીપટ્ટણ, રાજમહેંદ્રી, આર્કાટ. ઇ.
૩ મહિસૂર ને કુર્ગ.	કમીશનર.	મૈસૂર, શ્રીરંગપટણ, બેંગલૂર, ઇ.
૪ વરાડ સહિત હૈદરાબાદ.	રેસીડેંટ.	હેદ્રાબાદ, ઔરંગાબાદ, બેદર, ઈ.
૫ મધ્ય પ્રાંત.	કમીશનર.	નાગપુર, જબલપુર, રાયપુર, ઈ.
૬ મધ્ય હિંદ એજન્સી.	ગવર્નર જનરલનો એજન્ટ.	ગ્વાલિર, ઇંદોર, ભોપાળ, રેવા [ઈત્યાદિ.
૭ રજપૂત સંસ્થાન.	,,	ઉદેપૂર, જોધપુર, જેપુર, ઈ.
૮ પંજાબ.	લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર.	લાહોર, મુલતાન, અમૃતસર દિલ્લી ઇ.
૯ વાવ્ય પ્રાંત.	,,	અલાહાબાદ, આગ્રા, મથુરાં, ઇ.
૧૦ અયોધ્યા.	કમીશનર.	લખનોર, ફૈઝાબાદ, અયોધ્યા.
૧૧ બંગાળા ઇલાકો.	લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર.	કલકત્તા, ઢાકા, મુર્શીદાબાદ, પટણા ઈ.
૧૨ આશામ.	કમીશનર.	ગૌહતી.

૧૩	સ્વતંત્ર પહાડી રાજ્ય.	કમીશનર.	ખટમંડુ, તાસીટસુદન ૪.
૧૪	પોર્ટુગીઝ ને ફ્રેન્ચનાં સંસ્થાન.		ગોવા, પાંડીચરી. ૪.

પ્રકરણ ૨ જું.

પ્રાંતવાર વર્ણન.

૧ મુંબઇ ઈલાકો.

હદ—વાવ્ય, ઊત્તર, ને ઈશાને બલૂચિસ્તાન, પંજાબ, ને રજપૂતસ્થાન, પૂર્વે ને અગ્નિકોણમાં માળવા, મધ્યપ્રાંતો ને નિજામનું રાજ્ય. દક્ષિણે મદ્રાસ ઈલાકો, ને મૈસુર, પશ્ચિમ તથા નૈઋત્યે અરબીસમુદ્ર.

ભાગ—સિંધ, કચ્છ, ગૂજરાત, મહારાષ્ટ્ર, (દક્ષિણ ને કોકણ)ને દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર.

પર્વતો—હાલા, ગીરનાર, ગિરિ, શેત્રુંજો, પાવાગઢ, સાતપુડા ને સંહ્યાદ્રિ.

નદીઓ—સિંધુ, બનાસ, ભાદર, શેત્રુંજી, સાબરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી, કૃષ્ણા, તુંગભદ્રા, અને, વર્ધા, વગેરે.

સમુદ્ર—અરબી. **અખાત**—કચ્છનો, ને ખંભાતનો.

ભૂશિરો—રાસમુરારી, જગતપોંઈટ, દીવ, ને કેપરામાસ.

દ્વીપકલ્પ—કાઠિઆવાડ.

હવા ખાવાની જગાઓ—માથેરાઈન, મહાબળેશ્વર, આબુ.

દેશી રાજ્ય—ખેરપુર, કચ્છ (ભુજ) ગાયકવાડ (વડોદ્રા.)

ખંભાત, જુનાગઢ, નવાનગર, ભાવનગર, ધ્રાંગધ્રા, પાલણપુર, ઇડર નાંદોદ, દેવગઢબારીઆ, લુણાવાડા, વાંસદા, ધરમપુર, જંજીરા, સાવતવાડી, ભોર, અક્કલકોટ, કોલ્હાપુર, સાંગલી, ને સાવનૂર, વગેરે.

શેહેર.

મુંબાઇ—એ આ ઇલાકાની રાજધાનીનું શહેર છે. એમાં ગવર્નર રહેછે ને એ એશિઆમાં મોટું બંદર છે.

પુના—મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતની રાજધાની મુળામુઠા નદી ઉપર અસલ પેશ્વાની રાજધાની.

અમદાવાદ—એ ગુજરાતની રાજધાની, સાબરમતીના કાંઠા ઉપર છે.

હૈદરાબાદ—સિંધુનદી ઉપર સિંધપ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે.

કરાંચી—સિંધપ્રાંતમાં મોટામાં મોટું બંદર છે.

ભુજ—કચ્છપ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર.

વડોદરા—એ ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની વિશ્વામિત્રી નદી ઉપર છે.

રાજકોટ—આજીનદી ઉપર એમાં રાજકુમાર કોલેજ છે. તથા પોલીટીકલ એજન્ટ રહેછે.

સતારા—એ અસલ મરેઠાની રાજધાનીનું શહેર હતું.

કારવાડ—એ મુંબાઈ અને કરાંચીની ઊતરતું ત્રીજા નંબરનું મોટું બંદર છે.

બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—શિકારપુર, ઠઠ્ઠા, ઊમરકોટ. કોટ્રી. નડીઆદ, ડીસા, ઈડર, નાંદોદ, અહમદનગર, સોલાપુર ને બેલગામ. ઇ.

બંદરો—કરાંચી, માંડવી, પોરબંદર, દીવ, જાફરાબાદ, ઘો-

ધા, ભાવનગર, ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, વલસાડ, દમણ, મુંબાઈ, રત્નાગિરિ, ગોવા, કારવાડ, ને હાનોવર.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—દ્વારકાં, સોમનાથ, ડાકોર, અંબાજી, નાશિક, પંઢરપુર, સિદ્ધપુર, અબુચરાજી, શામળાજી, પાલીતાણા, ઉદવાડા.

વિશેષ હકીકત—કચ્છના અખાતમાંથી મોતી નિકળે છે. (નવાનગર પ.સ.)

૨ મદ્રાસ ઈલાકો.

હદ—ઉત્તરે મુંબાઈ ઇલાકો, નિજામનું રાજ્ય, ને બંગાળાનો ઓઢીઆ પ્રાંત. પૂર્વે બંગાળી સમુદ્ર, દક્ષિણે મનારનો અખાત, પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર.

ભાગ—ઉત્તર સરકાર, કર્ણાટક, મલબાર.

પર્વત—પૂર્વઘાટ પશ્ચિમઘાટ, નીલગિરિ, ને પાલની.

નદીઓ—ગોદાવરી, કૃષ્ણા, પનેર, પલાર, પન્નાર ને કાવેરી.

સમુદ્ર—અરબી સમુદ્ર, બંગાળી સમુદ્ર ને હિંદી મહાસાગર.

અખાત મનારનો. **ભૂશિર**—કન્યાકુમારી.

સમુદ્રધુનિ—પાકની બંગાળી સમુદ્રને મનારના અખાતને જોડે છે.

સરોવર—ચિલકા, કોલર, પુલીકાટ.

હવા ખાવાની જગા—ઉતકમંડ, ને દીંદીગલ.

દેશી રાજ્યો—ત્રાવણકોર (ત્રીવેંદ્રમ) ને કોચીન.

શહેરો.

મદ્રાસ—એ આ ઇલાકાની રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર છે તેમાં ગવર્નર રહે છે. ને મોટામાં મોટું બંદર છે.

આર્કોટ—એ કર્ણાટક પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર છે.

બેલારી—રૂના વેપારનું મથક છે.

કર્નુલ—એ તુંગભદ્રાના કાંઠા ઉપર શહેર છે.

બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—રાજમંદ્રી, ત્રિચિનોપલ્લિ, કાંજેવરમ કડપા સેલમ, મધુરા, કોઈમ્બતુર, તંજાવર, વેલુર, ગંતુર, ને ગંજામ. ઈ.

બંદરો—મલબારકાંઠે મેંગલૂર, કાનાનુર, તેલેચરી, કાલીકટ, ને કોચીન. કોરોમંડલ કાંઠે—વિશાગાપટણ, કોકણદ, મછલીપટણ, મદ્રાસ, નેગાપટણ, ને તુતીકોરીન.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—રામેશ્વર.

વિશેષ હકીકત—કોરોમંડલ કાંઠા ઉપર ને મનારના અખાતમાં મોતી પાકે છે.

૩ મહિસૂર ને કુર્ગનાં સંસ્થાન.

હદ—એની ચારે બાજુએ મદ્રાસ ઇલાકો વિંટળાએલો છે.

ભાગ—મહિસૂર ને કુર્ગ.

પર્વત—પૂર્વઘાટ, પશ્ચિમઘાટ, નીલગિરિ, ને નંદીદુર્ગ.

નદીઓ—કાવેરી ને તુંગભદ્રા.

શહેર.

મહિસૂર—એ રાજધાનીનું શહેર છે.

શ્રીરંગપટણ—એ કાવેરીના બેટમાં ટીપુ સુલતાનની રાજધાનીનું શહેર.

બેંગલૂર—એમાં કમીશનર રહેછે.

મર્કારા—એ કુર્ગપ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર છે.

બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—હરીહર, ને સીમોગા.

વિશેષ હકીકત—ત્યાંના જંગલમાં ખુંદદાણા, એલચી, સો-

પારી તથા તેજાના પુષ્કળ થાયછે. તથા ત્યાંનાં જંગલોમાં હાથીઓની પેદાશ થાયછે.

૪ હૈદ્રાબાદ ને વરાડ.

હદ—ઉત્તર અને ઇશાન કોણમાં મધ્યપ્રાંતો, પૂર્વે અને દક્ષિણે મદ્રાસ ઇલાકો, ને પશ્ચિમે મુંબાઇ ઈલાકાનો કેટલોક ભાગછે.

પર્વત—સાતપુડા.

નદીઓ—તાપી, પેનગંગા, ગોદાવરી, મંજીરા, મુશી, ભીમા, કૃષ્ણા, ને તુંગભદ્રા.

સરોવર—લૂનાર એ વરાડ પ્રાંતમાં છે એનું પાણી ખારૂં છે.

શહેર.

હૈદરાબાદ—એ મુશી નદી ઉપર નિઝામની રાજધાની.

વેરૂળ (ઇલોરા) પર્વતમાંથી કોતરી કાઢેલી ગુફાને માટે પ્રખ્યાત છે.

જાલના—એમાં રેશમી કાપડ સારૂં થાય છે.

બેદર—મંજીરાના કાંઠા ઉપર છે. એમાં પીતળનાં વાસણ પર રૂપેરી કામ સારૂં થાય છે.

વરંગુળ—એ આગળ તૈલંગણ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર હતું.

સિકંદરાબાદ—એમાં લશ્કરી છાવણી છે.

રૈચુર—ભીમાના કાંઠા ઉપર શહેર છે.

ઉમરાવતી—એ વરાડપ્રાંતમાં રૂના વેપારનું મથક છે.

ઈલીચપુર—તાપી નદીના મૂળ પાસે શહેર છે.

બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—ઔરંગાબાદ, ગોવલકોંડા, દોલતાબાદ (દેવગઢ) પૈઠણ, આકોલા, કોરીંગા, ને શીઆગામ ઈ.

બીજી હકીકત—વર્ધા નદી પાસેના પ્રદેશમાં કોયલાની ખાણોછે.

મધ્ય પ્રાંત.

હદ—ઊત્તરે બુંદેલ ખંડ ને વાવ્યપ્રાંત. પશ્ચિમે ભોપાળ, ઈંદુર, ને બીજાં દેશી રાજ્ય તથા ખાનદેશ. દક્ષિણે હૈદરાબાદ ને વરાડ, ને પૂર્વે મદ્રાસ ઇલાકો ને બંગાળા પ્રાંત.

ભાગ—સાગર ને દમોહ । મુલક, નર્મદાનો પ્રદેશ સાતપુડાનો ઊંચો મુલક, ને નાગપુર, છત્રીસગઢ, સંબલપુર, વગેરેનો વિસ્તીર્ણ પ્રદેશ.

પર્વતો—વિંધ્યાચળ, સાતપુડા, ને અમરકંટક.

નદીઓ—નર્મદા, તાપી, મહાનદી, ને પ્રાણહિતા.

શહેર.

નાગપુર—એ રાજધાનીનું શહેર છે. એમાં કમીશનર રહે છે.

કામ્પટી—એમાં છાવણી છે.

જબલપુર—નર્મદાના કાંઠા ઉપર છે તેમાં તંબુ ને ધજા સારા બને છે.

ચાંદા—એ અસલ ગોંડ લોકોની રાજધાની હતી.

બરાનપુર—તાપીને કાંઠે મુસલમાનની વસ્તીનું શહેર છે ને ત્યાંનાં રેશમી ને સાડી વખણાય છે.

હિંગણઘાટ—એ રૂના વેપારનું મથક છે.

ભંડારા—એમાં ભરત કામ સારૂં થાય છે.

બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—સાગર, રાયપુર, બિલાસપુર, આશિરગઢ, હુશંગાબાદ, નરશીંગપુર, વર્ધા, સંબલપુર, ઈ૰

૬ મધ્ય હિંદ એજન્સી.

મુખ્ય બે ભાગ છે—૧ ગ્વાલીયર ને પ્રાચીન માળવાનો

ભાગ. એની ઉત્તરે વાયવ્યપ્રાંત. પશ્ચિમે રજપૂત સંસ્થાન, દક્ષિણે ખાનદેશ ને મધ્યપ્રાંત. પૂર્વે વાયવ્યપ્રાંતની સાંકડી પટી તથા મધ્યપ્રાંત છે.

૨ બુંદેલખંડ ને રેવા—એની પશ્ચિમે તથા ઉત્તરે વાયવ્યપ્રાંત, પૂર્વે બંગાળા ને દક્ષિણે મધ્યપ્રાંતો આવેલા છે.

પર્વત—વિંધ્યાચળ, ને કૈમુરના ડુંગરા.

નદીઓ—ચંબલ સિંધ, બેતવા, શોણ, ને નર્મદા.

મુખ્ય સંસ્થાન—સિંધીઆ, હોલકર, ભોપાળ, અને રેવાનાં

શહેર.

ગ્વાલિયર—એ સિંધીઆની રાજધાનીનું શહેર છે.

ઇંદોર—એ હોલકરની રાજધાનીનું શહેર છે.

ભોપાળ—એ મુસલમાની રાજ્ય બેગમના તાબામાં છે.

રેવા—એ રજપુત રાજાની રાજધાનીનું શહેર છે.

ઉજ્જન—એ ક્ષીપ્રાનદીને કાંઠે અસલ વિક્રમની રાજધાનીનું શહેર હતું.

રતલામ—એ માળવામાં અફીણના વેપારને માટે પ્રખ્યાત છે.

ચંદેરી—પાઘડી તથા શેલાં સારાં થાય છે.

અર્ચ, તેહેરી, પન્ના—એમાં હીરાની ખાંણો છે.

મહુ, નીમચ, ને મોરાર એમાં લશ્કરી છાવણીઓ છે.

૭ રજપુત સંસ્થાન.

હદ—ઉત્તરે સતલજનદી, પશ્ચિમે સિંધ, દક્ષિણે ગુજરાત, ને પુર્વે આગ્રા, ને મધ્ય હિંદ એજન્સી.

પર્વત—અરવલ્લી ને આબુ.

નદીઓ—લૂણી, ચંબલ, બનાસ.

સરોવર—સાંભર, એનું પાણી ખારૂં છે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—પુષ્કરજી (અજમેર પાસે) એમાં બ્રહ્માની મૂર્તિ છે. નાથદ્વાર (શ્રી નાથજી) ને આબુ (જૈનનું).

રણ—જેસલમીર ને મારવાડનું.

સંસ્થાનો.

અજમેરના અંગ્રેજી મુલકની આસપાસ આવેલાં છે તે નીચે મુજબ—

રજપુતોનાં—૧ મેવાડ (ઉદેપુર) ૨ મારવાડ (જોધપુર) ૩ જેપુર, ૪ બુંદી, ૫ વિકાનેર, ૬ કોટા, ૭ કીરોલી, ૮ કીશનગઢ, ૯ જેસલમીર, ૧૦ અલવર, ૧૧ શિરોહી, ૧૨ ડુંગરપુર, ૧૩ વાંસવાડા, ૧૪ પ્રતાપગઢ, ૧૫ ઝાલાવાડ.

જાટ લોકનાં—૧૬ ભરતપુર, ૧૭ ધોળપુર.

મુસલમાની—૧૮ ટોંક.

વિશેષ હકીકત.

નશીરાબાદ—એમાં લશ્કરી છાવણીછે.

ઉદેપુર—ત્યાંના સૂર્યવંશી રાણા ભરતખંડમાં મોટા મનાય છે.

વિકાનેર—ત્યાંની સાંઢણીઓ વખણાય છે.

જેપુર—એમાં સોના, રૂપા, અને તાંબાની ખાણો છે.

શિરોહી—એમાં તરવારનાં પાનાં સારાં બને છે. એની પાસે આબુ ઉપર એજન્ટ રહેછે.

જોધપુર—આરસના પથરાને માટે વખણાય છે.

ડુંગરપુર—ત્યાંની મૂર્તિઓ સારી થાયછે.

પરચુરણ—મારવાડમાં ઉંટ ને બળદ સારા થાયછે, ત્યાંથી ઘેટાં વગેરે પરદેશ ખાતે જાયછે. રણમાં ઉંટથી જમીન ખેડે છે ને તેમાં જંગલી ગધેડાં જોરાવર થાયછે. કાતરણીનું કામ તથા ઘણાં વરસ ચાલે તેવી કલાઈ સારી થાયછે.

૮ પંજાબ.

હદ—ઉત્તરે હિંદુકુશ પર્વત ને તાર્તરી, પશ્ચિમે સુલેમાન પર્વત ને અફ્ગાનિસ્તાન, દક્ષિણે રજપૂત સંસ્થાન, પૂર્વે જમના નદી ને વાવ્યપ્રાંતો.

ભાગ—૧ દિલ્હીજીલ્લો, ૨ સિમલાનો પહાડી મુલક, ૩ જાલંધર અને કાંગડાનો મૂલક, ૪ લાહોર, અમૃતસર, પેશાવર, ને મુલતાનની આસપાસનો મુલક, ૫ કાશ્મીર.

પર્વતો—હિમાલય, કારાકોરમ, શિવાલિક, મીઠાના ડુંગર, હિંદુકુશ ને સુલેમાન.

નદીઓ—સિંધુ (અટક) જેમલ, ચિનાબ, રાવિ, બીઆસ, સતલજ, જમનાં, ને કાબુલ.

દોઆબ—સિંધસાગર, જેચ(ચેજ),રેચ, બારી ને જાલંધર.

શેહેર.

લાહોર—એ આ પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર રાવિ નદીને કાંઠે છે, તેમાં લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર રહેછે.

અમૃતસર—શીખલોકની જાત્રાનું ઠેકાણું.

પેશાવર—એ સરહદ ઉપર છાવણી ને કિલ્લો છે.

દિલ્લી—એ આગળ મુસલમાની પાદશાહોની રાજધાનીનું શહેર જમનાના કાંઠાપર છે.

સિમલા—હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે. ત્યાં વરસનો ઘણો ભાગ ગવર્નરજનરલ રહેછે.

અટક—સિંધુના કાંઠા ઉપર કિલ્લો છે ત્યાં સિંધુ નદીનો પારછે.

કલાબાગ—સિંધુને કાંઠે છે. આગબોટો તથા વહાણો એ શહેર સુધી જઇ શકે છે.

બીજાં પ્રખ્યાત શેહેર—મિથનકોટ, મુલતાન, જાલંધર, અંબાલા, ફિરોજપુર, લુધ્યાના, રાવલપીંડી, દેરાઈસમાઇલખાં, દેરાગાજીખાં, કર્નાળ, મરી ઇ.

દેશીરાજ.

કાશ્મીર—એમાં કાસ્મીર, જામુ, લાડક, ને સ્કાર્ડો શહેરછે.

ભાવલપુર—એમાં ભાવલપુર શહેર નવાબના તાબામાંછે.

પંત્યાળા—ઝીંદ, નભા, કપરથલા, ફરીદકોટ, ને કલશીઆ એ શહેર શીખ લોકોનાં છે.

બીજીહકીકત—ચા, ફટકડી, સીંધવ, ને મીઠાની ખાણોછે. ઉંચી જાતનું ઉન, શાલો, ઉનનું કાપડ, સુતરાઉ કાપડ, જરી કામ, સોનારૂપાની કારીગરી, કોતરણી, તથા જવાહીરનુ કામ સારૂં થાયછે.

૯ વાવ્યપ્રાંત.

હદ—ઊત્તરે નેપાળ, અયોધ્યા ને હિમાલય, પશ્ચિમે પંજાબ ને રજપૂત સંસ્થાન. દક્ષિણે મધ્યહિંદ એજન્સી ને મધ્યપ્રાંત. પૂર્વે બંગાળા ઈલાકો.

ભાગ—૧ હિમાલયમાં આવેલો પ્રદેશ, ૨ ગંગા ને જમનાની ઊત્તરનો પ્રદેશ (રોહીલખંડ) ૩ જમનાની દક્ષિણનો પ્રદેશ.

પર્વતો—હિમાલય, કમાઉન, ગઢવાલ, ને શિવાલીક.

નદીઓ—જમના, ગંગા, ગોમતી, ગોગ્રા, ચંબલ.

શહેર.

અલાહાબાદ (પ્રયાગ)—એ આ પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર ગંગા જમનાંના સંગમ ઉપર છે તેમાં લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર રહેછે

આગ્રા—એ જમનાનદી ઉપર મોગલ પાદશાહોની રાજધાનીનું શહેર છે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—ગોકુળ, મથુરાં, કાશી, (બનારસ.) અલાહાબાદ. (પ્રયાગ) બદ્રીનાથ, હરદ્વાર.

બીજાં પ્રખ્યાતશેહેર—ફતેગઢ, કાનપુર, કાલ્પી, ઈટાવા, મિરજાપુર, ગાઝીપુર. કનોજ, બરેલી, શાહાજાનપુર, મીરત, ચુનાર, બકસર, વગેરે.

દેશીરાજ—રામપુર, તેહરી, કાશી.

બીજી હકીકત—લોઢાની તથા સુરાખારની ખાણો, ઈમારતી લાકડાં, ચા, ને દેવદારને માટે પ્રખ્યાત છે.

૧૦ અયોધ્યા.

હદ—ઊત્તરે નેપાળ ને બાકીની બાજુએ વાવ્યપ્રાંત છે.

ભાગ—૧ ફૈજાબાદ, ૨ સીતાપુર, ૩ લખનોર, ૪ રાયબરેલી.

નદીઓ—ગંગા, રામગંગા, ગોમતી, ઘોઘ્રા, ને રાપ્તી.

શહેર.

લખનોર—ગોમતીને કાંઠે. એમાં કમીશનર રહેછે.

અયોધ્યા—ઘોઘ્રા (સરયુ) ને કાંઠે જુનું શહેર છે. તે રામરાજાની રાજધાની હતું. એસિવાય, ફૈજાબાદ, રાયબરેલી, જુવાનપુર, સીતાપુર, વગેરે શહેરો છે.

વિશેષ હકીકત—એ પ્રાંતમાં વસ્તી ઘણી ઘાટી છે. મુખ્યધંધો ખેતીનો છે. એ પ્રાંત હાલમાં વાવ્યપ્રાંતો સાથે ભેળી દીધો છે.

૧૧ બંગાળા ઇલાકો.

હદ—ઊત્તરે નેપાળ, સિકિમ, નેઆસામપ્રાંત, પૂર્વે મણિપુરનું દેશીરાજ ને બ્રહ્મદેશ તથા બીજાં પાહાડી રાજ્યો. દક્ષિણે

બંગાળી ઉપસાગર ને મદ્રાસ ઇલાકો, પશ્ચિમે મધ્યપ્રાંતો, રેવાનું દેશીરાજ્ય ને વાવ્ય પ્રાંતો છે.

ભાગ—૧ બંગાળા, ૨ બહાર, ૩ ઓઢીઆ (ઓરીસા) ૪ છોટાનાગપુર.

પર્વત—હિમાલય, રાજમહાલના, છોટાનાગપુરના, ને ઓઢીઆના ડુંગર.

નદીઓ—ગંગા, બ્રહ્મપુત્રા, ઘોઘ્રા, શોણ, ગંદકી, કુશી, દામોદા, ભાગીરથી, હુગલી, બ્રાહ્મણી, વૈતરણી, સુવર્ણરેખા, ને મહાનદી.

ટીકા—હુગલી, ને ભાગીરથી, એ ગંગાના ફાંટા છે.

સરોવર—ચિલકા.

અખાત—બંગાળાનો ને બાલાસોરનો.

ભૂ**શિર**—પાંઇટ પલમૈરા.

શહેર.

કલકત્તા—એ ભરતખંડની રાજધાનીનું શહેર હુગલીના કાંઠા ઉપર છે. એમાં લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર તથા ગવર્નર જનરલ રહેછે.

ધાકા—બ્રહ્મપુત્રાના કાંઠા પર મલમલ, કાપડ, ને સાબુને માટે પ્રખ્યાત છે.

મુર્શીદાબાદ—એ રેશમી કાપડ, હાથીદાંત, ને સોના રૂપાનાં વાસણને માટે પ્રખ્યાત છે.

પટણા—એ ગંગાને કાંઠે બહાર પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે.

કટક—ઓઢીઆ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર મહાનદીના કાંઠાપર છે.

જગનનાથપુરી ને ગયા—એ જાત્રાનાં ઠેકાણાં છે.

મોંગીર—એ ગંગાના કાંઠા ઉપર સુતાર અને લુવારકામને માટે પ્રખ્યાત છે.

એ સિવાય—બરદ્વાન, હુગલી, રાજમહાલ, બરાખપુર,

આસી, ચિનસુરા, દીનાજપુર, રાણીગંજ, ભાગલપુર, બહાર, વીગેરે.

બંદર—કલકત્તા, મતલાહ, ચિતાગાંગ, કટક, બાલાસોર, જગન્નાથપુરી.

દેશી રાજ—સિકિમ, ને કુચબીહાર, દરભંગા વીગેરે.

બીજી હકીકત—આ ઈલાકો ભરતખંડમાં સૌથી મોટોછે. સ્લેટના પથર દાર્જીલીંગ પાસેના ડુંગરમાંથી નીકળેછે. વળી રાણીગંજ શહેર પાસે લોઢાની ખાંણોછે. તથા કેટલેક ઠેકાણેથી કોયલા નીકળે છે.

૧૨ આશામ.

હદ—ઉત્તરે ભૂતાન, ને કેટલાંક પહાડી સંસ્થાન. પૂર્વે બ્રહ્મદેશના ડુંગર, મણિપુર, અને પહાડી સંસ્થાનો. દક્ષિણે તથા પશ્ચિમે બંગાળા.

પર્વત—નાગ, જીનતેહ, ખાસ્યા, ગારો, ને તિપરાના ડુંગર.

નદીઓ—બ્રહ્મપુત્રા.

શહેર.

ગૌહતી—એ આ પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર,બ્રહ્મપુત્રાના કાંઠાપર છે. એમાં ચીફ કમીશનર રહે છે.

બીજાં પ્રખ્યાત શહેર—તેજપુર,કાચાર,ને સિલહટ વગેરે.

બીજી હકીકત—આ પ્રાંતમાં વરસાદ બહુ વરસે છે. તથા તેનાં જંગલોમાં હાથીઓ ઘણા હોય છે. તેમજ લોઢાની અને કોયલાની ખાણો પણ કેટલેક ઠેકાણે છે. ચા, રબર, થાય છે. તેમજ આશામની ભેંસો વખણાય છે.

૧૩ સ્વતંત્ર પહાડી રાજ્યો.

ભાગ—૧ નેપાળ, ૨ ભૂતાન. ૩ બીજાં નાનાં રાજ્ય.

૧ નેપાળ—એની ઉત્તરે હિમાલય ને પેલી તરફ ટિબેટ, પશ્ચિમે વાવ્ય પ્રાંત, દક્ષિણે વાવ્ય પ્રાંત, અયોધ્યાને બંગાળા, પૂર્વે સિકિમ છે.

નદી—કુશી ને ઘોઘ્રા.

હિમાલયનાં શિખર.—એવરેસ્ટ, ધવલગિરિ, કોચીનગંગા.

ખટમંડુ—એ રાજધાનીનું શહેર છે.

૨ ભૂતાન—એ આસામ ને ટીબેટની વચ્ચે પહાડી રાજ્ય છે. એનુ મુખ્ય શહેર ટાસીટચુદન છે.

૩ નાનાં રાજ્યો—આસામની ઉત્તરે તથા આશામને બંગાળાની પૂર્વે આવેલાં છે. તેમાં મણિપુર સુધરેલું છે.

બીજી હકીકત—એમાં બૌદ્ધ ધર્મ ચાલેછે. નેપાળના લોક ગુરખા કહેવાય છે.

૧૪ પોર્ટુગીઝ ને ફ્રેંન્ચનાં સંસ્થાન.

૧ ફ્રેંન્ચનાં (છુટાં છુટાં છે.)

પાંડીચરી—ધાજધાનીનું શહેર મદ્રાસની દક્ષિણે. તેમાં ફ્રેંન્ચ ગવર્નર રહે છે. ૨ ચંદ્રનગર (કલકત્તાની ઉત્તરે) ૩ યાનાન (ગોદાવરીના મુખ આગળ) ૪ કારીકલ. (પાંડીચરીની દક્ષિણે) ૫ માહી (મલબારકાંઠે).

૨ પોર્ટુગીઝનાં.

૧ ગોવા—એ મુખ્ય શહેર તેમાં તેમનો ગવર્નર રહે છે. ૨ દીવ, ૩ દમણ.

સિંહલ દ્વીપ—(લંકા)

આ બેટ અંગ્રેજ સરકારની હકુમત નીચે છે. પણ ભરતખંડના ગવર્નર જનરલની સત્તા નીચે નથી. મહારાણી વિક્ટોરીયા તરફથી ઇલાયદો નીમાએલો ગવર્નર ત્યાં અમલ ચલાવે છે.

નદીઓ—મહાવીલી ગંગા, કાવાની ગંગા, ને કાલુગંગા.

બંદરો—કોલંબો. પોઈંટદીગાલ, ત્રીંકોમાલી, પોંઈટ પેદ્રા. એ મુખ્ય છે.

કોલંબો—એ મુખ્ય શહેર પશ્ચિમ કાંઠા ઉપર છે તેમાં ગવર્નર રહે છે.

કાંદી—એ મધ્ય ભાગમાં દેશીરાજની રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર છે.

વિશેષ હકીકત—આ બેટમાં તેજાના, હાથીદાંત, ને મોતી નીપજે છે, ને ત્યાંનાં જંગલોમાં હાથીઓ થાય છે.

જમીનના ભાગની વાખ્યાઓ.

ખંડ—જમીનના મોટા ભાગમાં ઘણા દેશ આવેલા હોય તે.

બેટ(દ્વીપ)—જમીનના જે ભાગની ચારે દિશાએ પાણી હોય તે.

દ્વીપકલ્પ—જે જમીનની ત્રણ બાજુએ પાણી ને એક બાજુએ જમીન હોય તે.

સંયોગીભૂમી—જમીનના બે મોટા ભાગને સાંધનારો જમીનનો સાંકડો ભાગ.

ભૂશિર (કેપ)—જમીનની જે અણી લાંબી થઇ સમુદ્રમાં ગએલી હોય તે.

ડુંગર—જમીનઉપર જે મોટા ટેકરા હારબંધ આવેલા હોય તે.

પર્વત—ઊંચા ને મોટા ડુંગર હારબંધ હોય તે.

ખીણ—પહાડોની વચ્ચે આવેલી નીચાણની જમીન

ઊંચપ્રદેશ—પહાડ ઉપર આવેલી સપાટ જમીન.

પાણીના ભાગની વાખ્યાઓ.

મહાસાગર—ખારા પાણીનો ઘણોજ મોટો ભાગ હોય તે.

સમુદ્ર, દરિઓ કે સાગર—મહાસાગરથી નાનો ખારા પાણીનો ભાગ.

અખાત—સમુદ્રનો ફાંટો લાંબો થઇ જમીન પર ગએલો હોયતે.

ઉપસાગર—પહોળા મોઢાનો અખાત.

સમુદ્રધુનિ—પાણીના બે મોટા ભાગને સાંધનારો પાણીનો નાનો ભાગ.

સરોવર—પાણીના જે ભાગની ચારે તરફ જમીન હોય તે.

નદી—મીઠા પાણીનો પ્રવાહ પર્વત અગર સરોવરમાંથી નીકળી ઢળતી જગામાં થઇ બીજી નદી અગર સમુદ્રને મળે છે તે.

ખાડી—સમુદ્રને મળતા પહેલાં ભરતીનું પાણી માંહે આવે એવું નદીનું પહોળું મુખ.

નદીનું મૂળ—જે જગાએથી નદી નીકળે તેને મૂળ કહેછે.

નદીનું મુખ—નદી જે જગાએ સમુદ્રને મળે છે તે મુખ કહેવાય છે.

સંગમ—એક નદી બીજી નદીને જે જગાએ મળેછે તે જગા.

